

Ovatko *reuna* ja *leuka* sittenkin balttilaisia lainasanoja?

ULLA-MAIJA KULONEN

Suomessa on hyvin vähän sellaisia sanoja, joiden ensi tavun *eu*-diftongia seuraa 2. tavun *a*. Useimmiten näiden diftongi palautuu vokaalin ja klusiilin yhtymiin. Tällaisia sanoja ovat *keula* (~ *kepla*), *peura* (~ *petra*), *seura* (< *sepra*, vir. *sōber*), *teuras* (< *tepras*, vir. *tōbras*), *neula* (~ *niekla*) ja *seula* (~ *siekla*). *Peukalo*-sanalla on myös *ei*:llinen variantti *peikalo*, jota lähisukukielten vastineet edustavat. Näiden lisäksi on kaksi itämerensuomessa laajalti esiintyvää sanaa, *reuna* ja *leuka*, joiden vastineissa ei näy jälkiä klusiilista. *Leuka*-sanana levikki ulottuu kaikkiin ims. kieliin: ink. *leuga*, karj. *leuga*, aun. *leugu*, lyyd. *leug*, *l'öug*, *leig*, veps. *leug*, *leüg*, *l'üug*, vatj. *ļeuka*, vir. *lōug*, liiv. *lēga*, *liuga*, *lūuga*, *līga*. *Reuna* puuttuu vatjasta ja liivistä: ink., karj. *reuna*, aun. *reunu*, lyyd. *reun*, *rüun*, *rōuń*, *röiń*, veps. *reun*, *reün*, *röün*, *füun*, vir. *rōun*. Nämä kaksi sanaa ovat siis äännerakenteeltaan itämerensuomessa uniikkeja. Äännerakenne viittaa myös sanojen suhteellisen nuoreen ikään (eivät ole kantasuomea vanhempia) sekä, kuten ensi tavun *e*:n yhdistyminen 2. tavun *a*:n kanssa yleensäkin, todennäköisesti lainaetymologiaan.

Molemmille sanoille, *reuna* ja *leuka*, on esitetty balttilaista etymologiaa, mutta mielipiteet näiden rinnastusten paikkansapitävyydestä ovat suuresti vaihdelleet. *Reuna*-sanana vastineeksi on ehdotettu liettuan sanaa *briaunà* 'syrjä, sivu, (kattilan, padan) reuna, (ikkunan) pieli, (veitsen) hamara'. Tähän yhdistelmään ovat päätyneet ilmeisesti toisistaan riippumatta sekä Thomsen (käsin kirjoitettu lisäys Beröringer-teoksen sivulle 163, julkaistu Samlede afhandling IV:ssä s. 278 vuonna 1931) että Kalima (Qvigstad'n juhla-kirjassa 1928 s. 97). *Leuka*-sanana yhdisti Kalima liettuan sanaan *liaukà*, mon. *liaūkos* 'kaularauhanen, risa' (Vir. 1928, 103–104 ja BL s. 132). Tämän sanan vastine latviassa on *l'aukas*, joka tarkoittaa mm. sian turvonneita nielurisoja, yksikössä *l'auka* 'läpimärkää, pehmeää ainetta tai esinettä' (Nieminen 1945: 45–46). Luultavasti merkitykseen liittyvät ongelmat ovat karsineet viimeksi mainitun etymologian SKES:sta; *reuna* sen sijaan on SKES:ssa

Ovatko *reuna* ja *leuka* sittenkin balttilaisia lainasanoja?

mainittu balttilaisperäiseksi, tosin kysymysmerkkillisenä. Kummankaan sanan kohdalla ei uudemmassa kirjallisuudessa ole viittausta balttilaisperäisyyteen; ne puuttuvat myös uusimmasta suhteellisen varmojen balttilaisten sanojen luettelosta, nimittäin Suhoselta (1980, 1984).

Kalima perusteli yhdistelmiään äänteellisesti palauttamalla liettuan *iau*-sekvenssin **ēu*-diftongiin ja oletti siten suomen sanojen ensi tavun diftongin kuvastavan tätä kantabaltin varhaista äänneasua (1936: 75). Eino Nieminen (1945: 52–53) tarkensi äännehistoriaa balttilaiselta puolelta toteamalla ensiksi liettuan *iau*-sekvenssin tarkoittavan edellisen konsonantin liudennusta *au*-diftongin edellä – näinhän vastaava sekvenssi kirjoitetaankin latviassa – ja toiseksi, että kyseinen sekvenssi voi palautua paitsi pitkään myös lyhyeen *ēu*-diftongiin. Tärkein seikka, joka puhuu Kaliman selitystä vastaan, on kuitenkin se, että muutos **ēu* > '*au*, (sanan alussa) *jau* on Niemisen mukaan tapahtunut jo varhain kantabaltissa, ja siten jos suomen »*reuna* ja *leuka* kuvastaisivat balttilaisia *ēu*-diftongillisia sanoja, niin ne olisivat siis kantabalttilaisia lainoja» (Nieminen 1945: 53). Sanojen originaalien loppuvokaali -*ā* on kuitenkin vasta myöhemmän kehityksen tulosta: se on kehittynyt *ō*:sta, ja jos *reuna* ja *leuka* olisivat kantabalttilaisia lainoja, niiden olettaisi loppuvan *o*:hon. Sanojen 1. ja 2. tavun vokaalit eivät siis sovi samaan kronologiseen tasoon (Nieminen 1945: 54–55).

On ehkä huomionarvoista, että *reuna* ja *leuka* ovat ainoat balttilaiset lainakandidaatit, joissa esiintyy lainaoriginaalien nykyasussa sananalkuinen liudentunut konsonantti. Jos seurataan yllä esittelemiäni Niemisen ikäämiskriteerejä, täytyisi lainaoriginaalien asuksi olettaa joko kanta- tai esibaltin muotoja **breunō* ja **leukō* (nyt ottamatta kantaa diftongin kvantiteettiin) tai myöhempiä (**eu* > '*au* ja -*ō* > -*a* -muutosten jälkeisiä) muotoja *brauna* ja *l'auka* (liett. *briaunà*, *liaukà*). Jälkimmäisen vaihtoehdon muodoista lainautumista voidaan perustella juuri sillä, että muita liudentuneella konsonantilla alkavia sanoja ei tiettävästi ole balttilaisista kielistä lainattu. Jos sanat on lainattu kantasuomeen tšekäläisen liudennusopposition kadottua – *r*:ssähän sellaista ei ole ollutkaan – voisi olla mahdollista, että kantasuomalaisen korvaan liudentunutta konsonanttia seuraava *au*-diftongi on kuulostanut erilaiselta kuin muualla ja sille on kantasuomessa myös annettu erilainen asu. Kyseessä on siis äännesubstituutio, ei kanta- tai esibaltin diftongien edustuminen.

Sanojen *reuna* ja *leuka* merkityksiä ei voi selittää yhtä yhtenevästi kuin niiden äänneasua. Ims. *reuna*-sanana ja sen lainaoriginaalin merkitysten yhteensopivuudesta ei ole epäselvyyttä (liett. *briaunà* 'syrjä, sivu, reuna, pieli, hamara'). Nieminen hylkää *reuna*-etymologian myös semanttisesti yhdistämällä liettuan *briaunà*-sanana latvian sanaan *braūna* 'hilse, rupi, somu, kuo-

ri' (tässä liudentumaton *r*) (1945: 43). Fraenkel 1955: 57 pitää näitä sanoja kuitenkin erillisinä ja esittää liettuan sanalle 'sivu, reuna' -merkityksisiä vastineita muista ieur. kielistä. Suomen ja liettuan sanojen merkityksen samankaltaisuus on kuitenkin varmaan aiheuttanut sen, että *reuna*-sanan mahdollinen balttilaisperäisyys on säilynyt etymologisessa kirjallisuudessa kauemmin kuin *leuan*. Kysymysmerkki SKES:n *reuna*-artikkelissa viitanneekin juuri äänteellisiin vaikeuksiin.

Leuka-sanan ja sen balttilaisen originaalin yhteensovittamisessa törmätään semanttisiin vaikeuksiin. Kaliman esittämä rinnastus perustuu liettuan *liaukà*-sanan merkitykseen 'rauhanen, erit. kaulassa', mon. *liaũkos* mm. 'risat'. Hän oletti eräiden slaavilaisten kielten merkitysparalleelien nojalla suomen sanan säilyttäneen balttilaisen sanan aiemman merkityksen, ts. että myös liettuan *liaukà*-sanan merkitys olisi alkuaan ollut 'leuka' (esim. BL 132). Nieminen on tyrmännyt Kaliman rinnastuksesta myös semanttisen puolen. Liettuan sanalla *liaũkos* (mon.) on nimittäin myös merkitys 'aallot (Wellen, Wogen)', ja sanan latvialaisen vastineen päämerkitys on 'läpimärkä, pehmeä aine tai esine'; monikollisena (*l'aukas*) sitä käytetään myös sian nielurisetulehduksesta. Nieminen johtaa balttilaiset sanat verbistä *liaũkti* 'valua; juosta, virrata', ja tästä virtaamisen merkityksestä voidaan johtaa myös molemmissa kielissä (sanan monikossa liett. *liaũkos*, latv. *l'aukas*) esiintyvä merkitys 'sian nielurisetulehdus, kaulakupu, struuma'. Tätä merkitystä Nieminen pitää jo liettualais-latvialaiselta yhteisajalta periytyvänä, kun taas yleinen nielurisojen merkitys on tästä kehittynyt myöhemmin liettuassa erikseen. (Nieminen 1945: 45–47.)

Kun *leuka* kuitenkin *reuna*-sanan äänteellisenä paralleelina niin varsin hyvin sopisi balttilaiseksi lainaksi, on syytä miettiä, voitaisiinko suomen sanan merkitys jotenkin johtaa todettavissa olevista balttilaisten sanojen merkityksistä. Kyseeseen tulee silloin vain Niemisen varhaiseksi oletama 'sian nielurisetulehdus, kaulakupu'. Olennaista tässä taudissa on kaulan suhteeton turpoaminen, joka johtaa siihen, että raja kaulan ja leuan väliltä katoaa. Joka tapauksessa on todennäköistä, että koska kyseistä nimitystä on balttilaisella taholla käytetty vain sioilla esiintyvistä taudista, on suomalaisella taholla kysymyksessä alun perin pejoratiivinen ilmaus, haukkumasana tai vitsi. Isoleukaista on saatettu verrata nielurisetulehdusta ja siten turvonnutta kaulaa potevaan sikaan. Tämä nimitys »iso sianleuka» on sitten haalistunut ja menettänyt affektisuutensa, mutta jossain vaiheessa muotisanana kuitenkin syrjäyttänyt alkuperäisen ja neutraalin leuan nimityksen.

LÄHTEET

- FRAENKEL, ERNST 1955: Litauisches etymologisches Wörterbuch I. Heidelberg — Göttingen.
- KALIMA, JALO 1928a: Eräiden sanojen alkuperästä. Vir. 32 s. 102—111.
- 1928b: Onko suomen *reuna* balttilainen lainasana? Festskrift till rektor J. Qvigstad 1853 4. april 1928. Tromsø museums skrifter vol II. Oslo.
- 1936: Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Helsinki.
- NIEMINEN, EINO 1945: *Reuna* ja *leuka*. Vir. 49 s. 40—55.
- SUHONEN, SEPPO 1980: Balttilaisten lainojen levikistä ja merkityspiirteistä itämerensuomalaisissa kielissä. Vir. 84 s. 189—211.
- 1984: Lainasanat balttilais-itämerensuomalaisten kontaktien kuvastajina. — Suomen väestön esihistorialliset juuret s. 207—226. Hki.

Are the Finnish words *reuna* 'edge' and *leuka* 'chin' of Baltic origin after all?

ULLA-MAIJA KULONEN

The Finnish words *reuna* (~ Kar., Lud., Veps., Est.) 'edge' and *leuka* (~ Kar., Lud., Veps., Vot., Est., Liv.) 'chin' have a unique vowel combination *eu—a* in their stem. In other Finnish words of this type the diphthong leads back to a syllable-final **k*, **p* or **t*.

Both words have been suggested to be of Baltic origin. *Reuna* has been compared to Lit. *briaunà* 'Rand (eines Gefässes), Kante, Rücken (der Axt, des Messers), Vorsprung' etc., and *leuka* to Lit. *liaukà* 'Drüse' pl. *liaũkos* 'Fluten: Drüsenkrankheit, bes. der Schweine'. The comparison has been criticized because of the problems in the dating of the borrowing. If the borrowing had happened before the change I-Eur. **eu* > Proto-Baltic **áu* (palatalization of the consonant + *au*), the word-final vowel

in Finnish should be *-o*, not *-a* (Lit. *briaunà* < PB **breunō*, Lit. *liaukà* < PB *leukō*). I suggest that the words have been taken from the later Baltic forms **br̥auna* and **l̥auka*. If the borrowing has taken place after the opposition of palatalization had disappeared from Proto-Finnic, the diphthong *-eu-* could be seen as a substitution of the Baltic palatalized consonant + *au*, because this sounded different from other *au*-diphthongs in the ears of speakers of Proto-Finnic after the language had lost its own palatalization of consonants.

There are no semantic problems in the word *reuna* and its Baltic origin. The word *leuka* 'chin' we have to assume to be originally pejorative, borrowed from the common meaning of Lit. *liaũkos* and Latv. *l̥aukas* 'tonsillitis of pigs, goitre'.